

M.
De laatste dagen van Europa

Van Antonio Scurati verscheen bij Uitgeverij Podium

M. De zoon van de eeuw

M. De man van de voorzienigheid

Antonio Scurati

M.

De laatste dagen van Europa

Uit het Italiaans vertaald door Jan van der Haar

Uitgeverij Podium
Amsterdam

De vertaler ontving voor deze vertaling een projectwerkbeurs
van het Nederlands Letterenfonds.

Nederlands
letterenfonds
dutch foundation
for literature

Deze uitgave is mede tot stand gekomen dankzij een subsidie van het
Centro per il libro e la lettura del Ministero della Cultura italiana.

Oorspronkelijke titel *M. Gli ultimi giorni dell'Europa*

© 2022 Antonio Scurati/The Italian Literary Agency

© 2023 Nederlandse vertaling Jan van der Haar/Uitgeverij Podium

Omslagontwerp Polystudio/bij Barbara

Foto binnenzijde omslag © 2023 Cinecitta Luce/Scala, Florence

Foto auteur Mondadori Portfolio/Opale

Zetwerk Michiel Niesen

ISBN 978 94 6381 192 7

www.uitgeverijpodium.nl

www.janvanderhaar.net

Dit boek verhaalt over hoe een oorlog ontstaat. Een verwoestende oorlog in het hart van Europa, met moedwillige veroveringszucht ontketend tegen aangrenzende, aanverwante volkeren, met verwoestende wreedheid uitgevochten. Het zal tal van lezers misschien onwaarschijnlijk voorkomen dat het fascistisch regime, Mussolini voorop, na lang aarzelen en met afwijzing van ieder aanbod van de liberale staten, heeft besloten het Italiaanse volk in het bloedbad van een nieuw wereldconflict te storten, al wist het van het totale gebrek aan militaire voorbereiding van Italië, van het chronisch tekort aan materiële reserves, van de afkeer bij veel Italianen om zij aan zij met de Duitsers te vechten en van de onheilspellende, krankzinnige, bloedige machtswellust van Adolf Hitler. En toch is deze roman in elk detail geënt op ruim gedocumenteerde historische feiten (enkele lichte, bewuste anachronismen en vele waarschijnlijke fouten daargelaten). Er wordt niets in geromantiseerd en afgezien van de vertelwijze zit er ook misschien niets romantisch in. Hier volgt de roman niet de geschiedenis, maar wordt de geschiedenis roman. Je kunt evenmin zeggen dat de geschiedenis op deze pagina's heeft geprobeerd de berichtgeving na te lopen: eerder het tegendeel is waar. Hopelijk komt het begrijpelijke ongelooft na lezing ervan niet doordat de woeste, zwakzinnige oorlogshonden in het verhaal wijzelf waren.

Voor de twee M's van mijn leven, Marta en Maria

INHOUD

1938 *II*

1939 *I43*

1940 *307*

Voornaamste personages 397

1938

Ranuccio Bianchi Bandinelli

Rome, 3 mei 1938

Station Roma Ostiense

Dood ik ze en red ik miljoenen levens of dood ik ze niet en red ik het mijne?

Aldus het keuzemenu van de eeuw. Sterven, afgemaakt, gekeeld, gevild, gevuld worden voor het feestmaal van de onheilsgoden, dat kennen we wel. Maar doden is andere koek. Doden of niet doden, dat is nu de vraag.

Het wachten was langdurig, uitputtend, weken van hersenschimmen en machteloosheid. Hij is maar een professor – een archeoloog, een geleerde in antieke kunst, Romeinse bas-reliëfs en Etruskische sarcofagen – die door de stompzinnigheid van ministeriële bureaucraten vanaf zijn leerstoel aan de universiteit van Pisa voor het voetlicht van de geschiedenis is geslingerd. En waarvoor helemaal? Om toeristische gids te spelen voor de beulen op staatsbezoek.

Wekenlang heeft hij zich afgepeinsd. Springstof omdoen (maar hoe kwam hij aan die springstof)? Vertrouwen op snijwapens (maar wie gaf hem de moed om een keel open te rijten)? Een handlanger aanwijzen waar de wagen van de minister-president op zijn aanwijzing met het raampje omlaag zou afremmen om een gebouw of uitzicht te bewonderen? Maar handlangers had hij niet.

De professor heeft nota bene testjes gedaan. Hij is op onwaarschijnlijke tijden van huis gegaan om te zien of hij in het oog werd

gehouden. Geen resultaat. Hij heeft zich met notoire antifascisten in het openbaar vertoond, zelfs op de Piazza Venezia en in naburige trattoria's, voor eventuele politiecontrole. Geen resultaat. Alles was mogelijk. Mogelijk en onwaarschijnlijk.

Maar nu is de voorgeschiedenis voorbij. Drie speciale treinen uit Duitsland zijn op tijd station Roma Ostiense binnengereden, dat speciaal is gebouwd om de barbaren uit het Noorden met de grootste pracht en praal tegenover de Porta San Paolo te ontvangen. Het is een groots, luisterrijk, monumentaal station, een station van papier-maché. Het zal nog jaren duren voordat het gereed is voor reizigersverkeer, maar dat maakt niet uit, wat uitmaakt is dat het decor is opgesteld, dat de lantaarns, de masten, de balken doorbuigen onder de massa vlaggen, banieren, lictorenbundels en hakenkruizen.

Daar is de leider, de (allesbehalve toeristische) gids. Zijn voet is de eerste op de treep plank. Opgewacht door een koning, door zijn hof-dignitarissen, door een dictator, door zijn partijbonzen, door vorstelijke personen en ministers, door generaals van de landmacht, de marine, de luchtmacht, door echtgenotes en bijvrouwen, door de stoet van de levenden en de doden; met vreugde bezien door de *Reichsfrauen*, de echtgenotes van de kopstukken van het Derde Duitse Rijk die door de raampjes kijken; geëscorteerd door een zwerm SS'ers met dolken loopt de kanselier het perron af naar de eeuwige stad.

Op het eerste gezicht kan hij hem, hoezeer hij ook zijn best doet, niet afstotelijk vinden. Beheerst, keurig, bijna bescheiden. Bijna onderdanig. Een ondergeschikt ogende persoonlijkheid: iets als een tramconducteur. De grijs gehandschoeide handen gekruist over zijn buik met de duim ter hoogte van de riem, de rug wat naar voren gebogen, de blik vaag en vochtig. Kortom, Adolf Hitler heeft niet het *physique du rôle* van een om te brengen tiran.

Maar over de ander heeft de professor geen twijfels. Benito Mussolini komt op Ranuccio Bianchi Bandinelli over als akelig, grotesk en lelijk. Hij lijkt te lopen als een marionet, met golvende, schuine hoofdbewegingen die zijn massieve omvang moeten verzach-

ten, maar stoethaspelig en onheilspellend zijn. Zijn opgezwollen gezicht, de heldere blik, de vette huid, de gemaakte glimlach staan volgens de professor ten dienste van één grote kinderkomedie. De kunsthistoricus, een deftige burger met aristocratisch bloed, een verfiynd estheet met verlossersaspiraties, voelt geen afkeer voor de Führer van het nazisme, maar zou niet aarzelen de Duce van het fascisme te doden, en dat alleen omdat deze de onaangename présence heeft van aanmatigende veehandelaren, die hun mannetje weten te staan op de veemarkt.

Hij zou niet aarzelen als hij de man uit zijn hersenschimmen was, maar daar hij is wie hij is, aarzelt professor Bianchi Bandinelli. Hij aarzelt, omdat het antifascisme voor hem een spontane uitting van morele schoonheid is, een manifestatie van zijn esthetiek, een kwestie van aristocratie, van adel, stijl, maar verder niets. Hij aarzelt, omdat hij antifascist is in algemene zin. Zonder duidelijke politieke richtlijn, zonder programma, zonder doel. Tot op heden kwam zijn dissidentie niet verder dan verstek te laten gaan bij de opening van het academisch jaar, dan zich vrolijk te maken om collega's die er de loftrompet staken, dan sarcasme en lichtzinnigheid. Met zo'n wapenrusting maak je geen Geschiedenis. Geschiedenis maken de anderen, de kinderlijke komedianten, de lompe marionetten, de grijs gehandschoeide handen met de duimen gekruist ter hoogte van de riem.

En wat is dit godbetert ook voor Geschiedenis? Laat de Geschiedenis zich als een klein kind bij de hand nemen? Kan het geweld van een explosie, een suizende messteek er een wending aan geven? De professor twijfelt er niet aan of Adolf Hitler en Benito Mussolini, zijn twee gelegenheidsleerlingen, zullen de wereld weldra in een volgende wereldoorlog storten, maar hij vraagt zich af: zou die door hun onverwachte, gewelddadige dood voorkomen worden? Als de oorlog historisch noodzakelijk is, is het dan de moeite waard om je op te offeren voor een paar maanden uitstel? En als hij zich dan opofferde, zouden de volkeren die hij aan het bloedbad zou onttrekken, hem dan dankbaar zijn of zouden ze uitsluitend medeleven kennen voor zijn slachtoffers?

Te veel vragen. In de stoet zijn Hitler en Mussolini al op weg naar de stationsuitgang. In hun magnetische aanwezigheid vergeet de professor ieder duister complot. Omdat hij allang besloten heeft zich bij de kijkers in plaats van de doeners te voegen, rest alleen nog nieuwsgierigheid om van dichtbij toe te kunnen zien. De nieuwsgierigheid, en de huiver van een levend wezen bij de gedachte aan zijn vernietiging.

Ik bezoek het appartement van de Führer in het Koninklijk Paleis. Ze hebben het paleis meteen maar op onze kosten opgeknapt. De prins en prinses hadden onwielvoeglijke badkamers. Nu krijgen ze vorstelijke, zoals dat heet.

Galeazzo Ciano, Dagboek, 2 mei 1938

Mario en Silla gezien. De eerste, verrassende indruk van Mario: grotesk en lelijk. Hij loopt als een marionet, met golvende, schuine hoofdbewegingen, die zijn massiviteit moeten verzachten, maar stoethaspelig en onheilspellend zijn. Hij sluit zijn ogen, glimlacht, voert een kinderkomedie op. Hij is stil blijven staan voor de uitvergroete reproductie van de munt van de iden van maart, en lang ook, om zich te laten zien. Toen sprak hij met meewarige glimlach de naam Brutus uit tot hilariteit van de anderen. Hij snoert zijn middel te veel in, hetgeen hem logger maakt. Hij heeft de onaangename présence van veehandelaren vol poeha, omdat ze hun mannetje weten te staan op de veemarkt en dikke buidels hebben.

Silla is op het eerste gezicht minder afstotelijk. Beheerst, keurig; bijna bescheiden. Bijna onderdanig. Een persoonlijkheid die ondergeschikt lijkt: iets als een tramconducteur. Gerimpeld gezicht. Bij Mario is het opgezwollen, met een vette huid.

Uit het aantekenboekje van Ranuccio Bianchi Bandinelli, 6 mei 1938

(Mario staat voor Mussolini, Silla voor Hitler)

Benito Mussolini
Rome, de nacht van 3 op 4 mei 1938

De menigte is monotheïstisch. Niemand die dat beter weet dan hij. Als een man een volk in een massa schapen verandert, kunnen ze enkel en alleen zijn lichaam vereren. Het vereren of afslachten.

Een paar maanden eerder, op 28 september negentienhonderd-zevenendertig, kwam hij er zelf achter, toen zijn staatsbezoek aan nazi-Duitsland werd afgesloten met de Berlijnse apotheose in het Olympiastadion. De werkdag onderbroken, een verklaarde doordeweekse feestdag, duizenden Italiaanse en Duitse, fascistische en nazistische vlaggen, zestigduizend krijgsmonniken van de SS in drie gelederen, honderden afgerichte honden in de menigte, gewapende uitkijken die de Spree bewaakten, en een massa van meer dan een half miljoen mensen, gelovigen, proselieten, rond de ring van het Olympiastadion, als hemorragisch bloed rond de rand van een wond.

Meer dan een half miljoen aanbidders die als uit één mond dezelfde leus scandeerden wanneer de dictators voorbijkwamen, beiden naast elkaar staande in dezelfde open wagen, beiden aan het hoofd van de stoet, beiden onbewogen in de flinke, aanhoudende regen die vanaf de voormiddag was gaan vallen.

Alles was bedacht om de Italiaanse gast te eren, de primus, de leermeester van het fascisme, tot de twee treinen aan toe, een voor iedere dictator, die op hetzelfde moment het station van Berlijn binnenreden. Alles moest de Duce van de Italianen gelijkmaken

aan de Führer van de Duitsers. Toen hij zijn Italiaanse vriend voorstelde onder het immense gebrul op het Maifeld – een aardgerommel als uit een vulkaanmond – was Hitler categorisch geweest: ‘Tot mijn vreugde mag ik een van die solitaire lieden aan u presenteren die niet eenvoudig protagonisten van de geschiedenis zijn, maar zelf de geschiedenis maken.’

Terwijl hij – de Italiaanse vriend – zijn angstvallig uit het hoofd geleerde toespraak in het Duits uitsprak, in de voller wordende regen, terwijl het onweer losbarstte en hij iedere bescherming weigerde, terwijl zijn stem tussen de donderslagen door een onhoorbaar gemummel werd en de laatste tekstvellen in zijn handen onleesbaar verkleurden, terwijl die noodlottige momenten met de trekken van een oude geduchte totemgod in de tijd gebeeldhouwd werden, kon er geen twijfel over bestaan dat de adoratie van die menigte uitsluitend bedoeld was voor Adolf Hitler, de Führer van de Duitsers, en dat die adoratie alleen indirect, door het licht van de ander, afstraalde op de Duce.

Hetzelfde gebeurt nu, een jaar later, terwijl de Romeinse menigte zich langs de Via dei Trionfi verdringt om in de galaberline met een span voortreffelijke paarden ervoor de man te begroeten die door de propaganda al weken wordt voorgesteld als de gelijkgestemde van de Duce, maar hem – bittere teleurstelling – overeenkomstig het staatsprotocol ontdekt in gezelschap van de kleine koning. Ook al is hij, Benito Mussolini, er niet bij, ook al moest hij zijn plaats in het koninklijke rijtuig afstaan aan dat malle onderdeurtje van een monarch, aan die laatste ongelukkige vertegenwoordiger van de oude wereld, nu terwijl de stoet met achter zich aan de vijf cyclopische blokken van de obelisk van Axum – het symbool van het uit zijn as herrezen imperium, buit van de recente oorlog in Ethiopië –, de ruïnes van de Palatijn en de Thermen van Caracalla achter zich laat en langs het door vuurwerk oplichtende Colosseum trekt, is het applaus van de menigte vanaf de overblijfselen van het triomferende Rome toch helemaal voor hem, Benito Mussolini, de afwezige, de zoon van een smid en de Duce van de Italianen.

Onder de toeschouwers van de geschiedenis wekt Hitler nieuws-

gierigheid, maar ook wantrouwen en zeker geen liefde. De Noord-Italianen haten de Duitsers, vijanden van oudsher, bestreden ten koste van zeshonderdduizend doden in de Grote Oorlog, en terwijl het zachtjes schemert tussen de brandende fakkels op de ruïnes, vertrouwen de Romeinen op de komische noot in hun blik op de ijzige gast. ‘Wat moet dat zwarte snorretje?’ vragen ze zich af. Zij hebben genoeg aan die fysieke trek om zich een politiek oordeel te vormen, een lichamelijk kenmerk volstaat om bij een Latijns volk de vrees voor het Duitse aan te wakkeren.

Hij, Benito Mussolini, aarts-Italiaan, weet al deze dingen. En terwijl hij, verslagen door het affront van de kleine koning, op het bleke, hijgende bed zit na driftig zijn Clara te hebben genomen – hij heeft haar zelfs in een schouder gebeten – weet hij ook dat dit alles hem verweten zal worden. Hij weet dat Victor Emanuel III Hitler zwartmaakt door hem te beschrijven als een psychiatrisch geval, als seksueel gestoorde en cocaïneverslaafde; hij weet dat Italo Balbo, de enige die hem openlijk durft te bekritisieren, ook in het openbaar, stem geeft aan al degenen, en dat zijn er een boel, die ervan gruwen om ‘de laars van die nazibezetters te moeten kussen’; hij weet dat de Profeet Gabriele D’Annunzio, afgelopen maart als een gewone pensionado in zijn bed overleden door een hersenbloeding na een onnavolgbaar leven waarin hij een fraaie dood najoeg, in zijn laatste dagen maande de Duitsers te wantrouwen en met name hun ‘woeste paljas’, een ‘Attila de kladschilder’ – de woorden van hun laatste ontmoeting op het station van Verona, terug van de reis naar Duitsland, klinken nog na in zijn oren; hij weet dat het enige donkere plein in het feestverlichte Rome het Sint-Pietersplein is, omdat de paus op zijn manier protesteert door het goddelijke licht te doven en de luiken voor de ramen van het Apostolisch Paleis te sluiten, tegen die heidense afgodendienaar die in de Heilige Stad een ander kruis dan dat van Christus heeft opgericht, een hakenkruis. De Leider van het fascisme weet bovenal dat tussen zijn bezoek aan Duitsland en dat van Hitler aan Italië II maart negentienhonderdachtendertig heeft gelegen, de dag dat de zogenaamde Duitse vriend zonder waarschuwing vooraf Oos-

tenrijk heeft opgeslokt door de grens van het eeuwenoude Reich op te schuiven naar de Brennerpas.

Een ernstige tegenslag, de eerste echte nederlaag van de fascistische buitenlandse politiek na de triomfen in Ethiopië en de zeges in Spanje. Die dag had hij, de Leider van de Italianen, die zichzelf in het verleden had uitgeroepen tot beschermer van Oostenrijk, de bittere pil moeten slikken, terwijl de Oostenrijkse kanselier Von Schuschnigg door de nazibezetters werd aangehouden, afgetuigd en opgesloten in het Belvedere-Paleis, en intussen door heel Wenen de Joden werden gedwongen op hun knieën met blote handen op het ijskoude asfalt de straten te boenen met zeep en bijtende soda.

Die dag was hijzelf, Benito Mussolini uit Predappio, in woedend geschreeuw uitgebarsten tegen 'dat volk van moordenaars en pederasten dat het einde van de beschaving zou betekenen', als het Europa zou binnenvallen zoals het Oostenrijk had ingelijfd. En tegen hun Führer, die enge seksuele dégeneré, die gevaarlijke gek.

Hijzelf had gedreigd om, als de Duitsers de grens met Italië ook maar één meter zouden durven te verplaatsen, 'de hele wereld tegen hen op te zetten en Duitsland voor nog eens twee eeuwen te vloeren'. Maar toen had hij zich, na binnenskamers uit zijn dak te zijn gegaan, in het openbaar beducht, sluw gedeisd gehouden en bakzeil gehaald.

En nu, dankzij zijn feilloze radar voor de stemming van het volk, meent hij de Romeinen te horen: maar was hij het niet die in negentienhonderdvierendertig, na de moord op kanselier Dollfuss door pro-nazistische couppelegers, vier divisies naar de grens had gedirigeerd om Oostenrijk te beschermen? Was hij het niet die zichzelf 'schildwacht van de Brennerpas' had genoemd? Had hij ons niet beloofd dat hij zou vechten voor de Oostenrijkse soevereiniteit? En wat doet hij nou, hij houdt zich gedeisd? Hij drukt zijn snor?

Hij meent de grappen te horen van de Romeinen over het snoretje van de Führer, de lasterlijke moppen over de kleine koning, de achterklap van de diplomaten, terwijl Joachim von Ribbentrop

– Hitlers krankzinnige minister van Buitenlandse Zaken – zwartelt over links en rechts oorlogvoeren, meent hij het misprijzen-de geeuwen van de hovelingen te horen en het tandengeknars van zijn dik geworden fascistten, het vloekende zwijgen van de plaats-bekleder van Christus op aarde.

Hij hoort ze allemaal, maar besluit niet te luisteren. Wat weten zij ook van tactische politiek, van de smoezelige, maar sublieme listen ervan, van de toneelkunsten en de huivering van de geschieden-is? Laat ze maar zeggen dat hij op de grootse militaire manoeeu-vres van Hitler in Mecklenburg heeft geantwoord met protserige parades op de Via dell’Impero, laat ze maar zeggen dat de nazi-dwaasheid ons naar de afgrond sleept, laat ze ook maar zeggen – als ze dat denken – dat het vuurwerk van het Colosseum niets-zeggend Bengaals vuur is.

Van iedereen is hij het meest uitgekookt. Hij zal, zoals altijd, op twee tafels blijven spelen, laveren tussen Hitler en de Engelsen, het bondgenootschap met de een uitbuiten om concessies van de an-deren los te krijgen, met een klap in de cirkel en een op de pot ge-nieten van de volledige pot en de dronken echtgenote. Zij mogen bankiers, legerleiders en soldaten zijn, maar hij, hij is het genie van de politiek. Lijken die oorlogsfanaten bij hem vergeleken niet kin-derlijk?

En jawel – legt Benito nu een beetje opgemonterd aan Claartje uit, terwijl hij haar in zijn armen neemt na woest te hebben ge-vrijd, na haar in een schouder te hebben gebeten –, die zo gevrees-de, zo geduchte Hitler is au fond een groot kind als hij bij hem is. Altijd wat onderdanig, respectvol, maar buiten zijn officiële rol om ook heel aardig. Hij weet hem aan het lachen te krijgen. Dat lukt altijd.

Het is een gek! Een seksmaniak!

Benito Mussolini tegen de staatssecretaris van Buitenlandse Zaken Fulvio Suvich na de eerste ontmoeting met Adolf Hitler in Venetië, 15 juni 1934

Ik ken Hitler. Het is een imbeciel en een charlatan, een fanatieke charlatan... Als er geen spoor meer van Hitler over is, zullen de Joden nog altijd een groot volk zijn... U en wij zijn een historische mogendheid. Wat Hitler betreft, dat is slechts een klucht die maar een paar jaar meegaat. Wees niet bang voor hem en zeg tegen uw Joden dat ze niets te vrezen hebben... Wij zullen hem allemaal overleven.

Benito Mussolini tegen Nahum Goldmann, bestuurslid van de Zionistische Wereldorganisatie op bezoek in Palazzo Venezia, november 1934

Vanmorgen had de Duce een moment van pijnlijke medemenselijkheid. Hij zei me dat hij het gemis van D'Annunzio voelt. Nu betekende die nog maar weinig: maar hij was er wel, die ouwe, en nu en dan kwam er een bericht. Hij erkende dat hij veel had betekend in zijn leven. Ongetwijfeld had hij veel bijgedragen aan de vormgeving van het fascisme.

Galeazzo Ciano, Dagboek, 6 maart 1938

'Weet je die Duitsers zijn doodaardig, en Hitler is, als hij bij me is, een groot kind... Mijn lieve kleine lekkertje, kom in mijn armen.' We vrijen twee keer. Tussendoor slaapt hij, me stevig tegen zich aan drukkend en me strelend.

Uit het dagboek van Clara Petacci, mei 1938